

کتاب‌شناسی جامع
ساخت‌واژه زبان فارسی
(۱۴۰۲-۱۳۴۳)

**Comprehensive Bibliography
of Persian Morphology
(1964-2023)**

© Mahdiye Arvin 2024
© Negar DavariArdakani 2024

کتاب‌شناسی جامع
ساخت‌واژه زبان فارسی
(۱۴۰۲-۱۳۴۳)

مهدیه آروین
نگار داوری اردکانی
دانشیار دانشگاه شهید بهشتی

سرشناسه: آروین، مهدیه، ۱۳۶۶-

عنوان و نام پدیدآور:

کتاب‌شناسی جامع ساخت‌واژه زبان فارسی (۱۳۴۳-۱۴۰۲)/ مهدیه آروین، نگار داوری اردکانی.

مشخصات نشر: تهران، لوگوس، ۱۴۰۲

مشخصات ظاهری: ۱۸۵ص.

شابک: ۰-۲۷-۵۶۱۳-۶۲۲-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه ص. [۱۸۳]-۱۸۵.

موضوع:

فارسی -- صرف -- کتاب‌شناسی

فارسی -- اشتقاق -- کتاب‌شناسی

شناسه افزوده: داوری اردکانی، نگار، ۱۳۴۵-

رده‌بندی کنگره: Z7۰۸۵

رده‌بندی دیویی: ۰۱۶

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۹۵۲۳۴۲۹

کتاب‌شناسی جامع ساخت‌واژه زبان فارسی (۱۳۴۳-۱۴۰۲)

مهدیه آروین و نگار داوری اردکانی

طراح جلد: سید مهدی حسینی

شمارگان:	شابک:	چاپ اول:
۳۰۰	۰-۲۷-۵۶۱۳-۶۲۲-۹۷۸	۱۴۰۲

برای اطلاعات بیشتر کد فوق را اسکن کنید و به وبسایت نشر لوگوس بروید.

قیمت: ۱۸۵۰۰۰ تومان

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً یا جزئاً، به هر شکل اعم از چاپ، فتوکپی، اسکن، صوت، تصویر یا انتشار الکترونیک بدون اجازه مکتوب از نویسندگان ممنوع است.

ایمیل: info@irlogos.com

تماس با مرکز پخش: ۰۹۰۲ ۱۵۴ ۰۰۴۲

فروشگاه برخط لوگوس: www.irlogos.com

فهرست

مقدمه.....	۱
۱. ساختواژه و اهمیت آن.....	۹
۲. تکواژ و واژه.....	۱۱
۳. فرایندهای واژه‌سازی.....	۱۳
۴. مطالعات در زمانی در ساختواژه زبان فارسی.....	۶۷
۵. مطالعات تطبیقی ساختواژه.....	۸۱
۶. رده‌شناسی ساختواژی.....	۸۷
۷. ساختواژه در تعامل با دیگر حوزه‌های زبان‌شناسی.....	۸۹
۸. ساختواژه، اصطلاح‌شناسی و فرهنگ‌نویسی.....	۱۰۹
۹. ساختواژه و ادبیات فارسی.....	۱۱۳
۱۰. ساختواژه و آموزش زبان فارسی.....	۱۲۵
۱۱. نظریه‌های ساختواژی.....	۱۲۹
۱۲. کتاب‌های دستور زبان فارسی.....	۱۳۳
موخره: طرح پیشنهادی تألیف کتاب جامع ساختواژه و ساختواژه فارسی.....	۱۴۷
فهرست منابع.....	۱۷۷

مقدمه

در جهان امروز فزونی بی‌سابقه‌ای در تولید اطلاعات به وجود آمده است و زبان‌شناسی در ایران همزمان با این رشد اطلاعاتی، رشد چشمگیری داشته است. این در حالی‌ست که اطلاع‌رسانی دانشگاهی نتوانسته است همگام با این رشد حرکت کند و ادامه این تاخیر ممکن است مانع رشد و بلوغ حوزه‌های پژوهشی در این رشته شود. همزمان با اهمیت فزاینده نقش اطلاعات، نگرانی‌هایی نیز پدید آمده است. متخصصان نگران کهنگی سریع داشته‌ها، مهارت‌ها و یافته‌های خود هستند و مهم‌تر اینکه، چگونه از میان انبوهی از اطلاعات موجود، مناسب‌ترین‌ها را شناسایی و استفاده کنند؟ بنابراین، به نظر می‌رسد فقط فهرست کردن اطلاعات کافی نیست؛ بلکه طبقه‌بندی، ارزیابی و سنجش آن‌ها هم لازم است. در واقع، شناخت و ارزیابی وضعیت پژوهشی هر کشور برای برنامه‌ریزان و سیاستگذاران پژوهش و نیز محققان آن کشور امری ضروری است که با تحلیل تولیدات آن علم شامل کتاب، پایان‌نامه و مقاله میسر می‌شود و در فقدان این نوع تحلیل‌ها و برنامه‌ریزی و سیاستگذاری پژوهشی، این احتمال وجود دارد که بسیاری از تحقیقات به هدفی مشخص دست نیابند، برآورنده نیازهای جامعه نباشند، تکرار پژوهش‌های پیش از خود باشند و موجب اتلاف وقت، انرژی و منابع گردند (شریفی، ونداد و همکاران، ۱۳۸۲: ۳-۲). به بیان دیگر،

تولیدات علمی حوزه‌های علمی، بروندادهای پژوهشی آن‌ها هستند که مدیریت آن‌ها می‌تواند به پیشرفت علوم کمک کند. بسیاری از مراجع تحقیق و رساله‌های دانشگاهی، علی‌رغم ارزش اطلاعاتی فراوانی که دارند، به دلیل ضعف زیرساخت‌های نظام اطلاع‌رسانی علمی، غریب و ناآشنا مانده‌اند؛ زیرا امکان دسترسی پژوهشگران به یافته‌های آن‌ها به سادگی مقدور نیست. اطلاع‌رسانی ضعیف درباره رساله‌های دانشگاهی باعث بروز خسارانی چون نگارش آثار موازی و گاه مشابه می‌شود. این نکته مهم است که توسعه هر علم در قالبی زنجیره‌وار و مستدام به طوری که پژوهندگان بعدی بتوانند کار را از نقطه‌ای آغاز کنند که پژوهندگان پیشین کار را بدانجا رسانده‌اند بسیار اهمیت دارد و دقیقاً به همین دلیل است که هر علمی و از جمله زبان‌شناسی برای پیشرفت و توسعه نیاز به فراهم‌سازی بسترهای مناسبی از زمره کتاب‌سنجی و اطلاعات‌سنجی دارد چرا که این نظام می‌تواند در انتخاب موضوع پژوهشی برای پژوهشگران، جلوگیری از دوباره‌کاری در مسیر علم و ارتقا بخشیدن به جایگاه رشته‌های دانشگاهی موثر باشد.

هدف کتاب حاضر، ارائه فهرستی نسبتاً جامع از تولیدات علمی حوزه ساخت‌واژه زبان فارسی اعم از کتاب، پایان‌نامه و مقاله از سال ۱۳۴۳ تا ۱۴۰۲ است. با تکیه بر چنین اثری می‌توان گرایش‌های موضوعی پژوهشگران و توزیع این گرایش‌ها را در این زیرحوزه از زبان‌شناسی - یعنی ساخت‌واژه فارسی - شناسایی و طبقه‌بندی کرد و با توجه به این دستاورد، به رفع خلاءهای پژوهشی و ارتقا این حوزه پرداخت. ضمن اینکه یکی دیگر از فواید این اثر، احتمال انجام تحقیقات تکراری را کاهش خواهد داد. ضمن اینکه چشم‌انداز پژوهش‌های آتی این حوزه را روشن خواهد ساخت.

در اینجا برای درک عمیق و دقیق عقبه آثاری نظیر این اثر، اشاره مختصری به پیشینه کتاب‌شناسی‌های زبان و زبان‌شناسی در ایران خواهیم داشت.

یکی از اولین‌ها از این نوع، **مجموعه کتاب‌شناسی‌های موضوعی فارسی (۱۳۴۶)** زیر نظر ایرج افشار با بازه زمانی ۱۳۴۲-۱۳۳۳ است. فهرست مطالب این اثر شامل کتاب‌های کلی و عمومی، فلسفه، ادیان، علوم اجتماعی، زبان‌شناسی و زبان‌آموزی، علوم خالص، علوم عملی، هنرهای زیبا، ادبیات، جغرافیا، سفرنامه، سرگذشت،

کتاب‌های آسان برای کودکان، نوجوانان و جوانان می‌شود.

کتاب‌شناسی ایران در ده جلد اثر ماهیار نوابی (۱۳۴۷) درباره ایران است. هر جلد این کتاب مربوط به حوزه‌ای خاص است و جلد هفتم آن به زبان‌شناسی زبان‌های ایران باستان (مادی، اوستایی، فارسی باستان) زبان‌های ایرانی میانه، زبان‌های غیرایرانی رایج در ایران، زبان‌های ایرانی نو و گویش‌های گوناگون ایرانی دیگر پرداخته است که تازه در سال ۱۳۶۶ توسط موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی به چاپ رسید.

کتاب‌شناسی زبان و خط (۱۳۵۶) اثر محمد گلین، مشتمل بر مشخصات کتاب‌شناختی ۲۴۵۹ کتاب و مقاله منتشر شده پیرامون زبان و خط است. هشت رده اصلی موضوعی کتاب شامل کلیات، تاریخ زبان، آموزش زبان، زبان‌های ایرانی (کلیات)، کلیات خط، تاریخ خط، آموزش خط، خطوط ایرانی و خطوط اختراعی است. بخش فهرست‌ها هم شامل فهرست کسان، فهرست موضوعی، فهرست مأخذ و فهرست تفصیلی مطالب (شامل دستور زبان، اشتقاق، اضافه، پیشوند و پسوند) می‌شود. ۴۳ مورد از منابع یعنی تقریباً ۱۰۷۴ درصد به مبحث ساختواژه مربوط هستند.

فهرست پایان‌نامه‌های رشته زبان‌شناسی گردآوری نرجس جواندل صومعه سرایی (۱۳۷۳)، چکیده ۳۴۲ پایان‌نامه کارشناسی ارشد و دکتری زبان‌شناسی همگانی را در بر دارد که در دانشگاه‌های ایران در فاصله سال‌های ۱۳۴۳ تا ۱۳۷۲ دفاع شده بودند. با توفقی در فهرست موضوعی این کتاب‌شناسی به عناوینی چون آسیب‌شناسی گفتار، آموزش پیش‌دبستانی، آموزش زبان فارسی، آواشناسی قرآن، اتباع، ارگتیو، اسم مصدر، اسناد، اصطلاحات خویشاوندی، بررسی دستوری، پسوند، پیدایش خط ارمنی، ترکیب و اشتقاق، رشد زبان و غیره برمی‌خوریم. ۲۵ مورد از پایان‌نامه‌ها یعنی تقریباً ۷۰۳ درصد از آنها به موضوع ساختواژه مربوط هستند. جواندل صومعه سرایی در پایان اثر خود، توزیع زیرشاخه‌های زبان‌شناسی را به کمک نمودار ارائه داده است. براساس گزارش مذکور، گروه زبان‌شناسی دانشگاه تهران به دلیل قدمت بیشتر نسبت به گروه‌های مشابه در دانشگاه‌های دیگر عنوان‌های بیشتری را به خود اختصاص داده است. همچنین مشخص شده است که از میان ۳۴۲ عنوان پایان‌نامه مورد

بررسی بیشترین عناوین به حوزه ترجمه متون زبان‌شناسی با ۲۲.۶ درصد اختصاص دارد و زیرشاخه گویش‌شناسی با ۱۶.۷ درصد و صرف و نحو با ۱۵.۸ درصد در جایگاه‌های بعدی قرار دارند.

کتاب‌شناسی گزیده ۲۰۰۱ اثر شهرام احدی چاپ بنگاه هاراسووتیز (۲۰۰۲) به زبان فارسی یعنی زبان‌شناسی و واژه‌شناسی و تاریخ زبان و دستور زبان و خط معطوف است. در این کتاب آثاری نیز درباره دری و تاجیکی و همچنین تلفظ‌های محلی فارسی ایران از قبیل تهرانی، اصفهانی و یزدی فهرست شده است. بخش اصلی کتاب از صفحه ۱ تا ۱۹۹ شامل ۲۹۰۰ مدخل یا عنوان است که ترتیب آن‌ها براساس نام نویسنده است. هر مدخل با نام نویسنده آغاز می‌شود سپس تاریخ تالیف یا انتشار، عنوان کار و سرانجام مأخذ و شماره صفحات درج شده است. در بخش دوم کتاب قبل از بخش اصلی ۲۶۳ مجله و دانشنامه بدون ذکر تاریخ انجام و آغاز یا مدت انتشار فهرست شده‌اند که برای هر یک علامتی اختصاری وضع شده است مثلاً SD سالنامه دنیا، تهران و یا BT بررسی‌های تاریخی، PN پیام نوین.... پس از این فهرستی از ۶۶ رساله یا تک‌نگاری و نیز مجموعه‌های مقالات و جشن‌نامه‌ها درج شده است. جمعا ۲۳۹ مأخذ برای فراهم کردن این کتاب‌شناسی به کار رفته است. از ۲۹۰۰ مدخل، ۲۱۰ مدخل یعنی ۷.۲ درصد آنها به مبحث ساخت‌واژه مربوط می‌شود.

کتاب‌شناسی دستور زبان فارسی به کوشش محمد مهیار (۱۳۸۱) مشتمل بر مشخصات حدود ۲۵۰۰ کتاب، پایان‌نامه، رساله خطی و مقاله به زبان فارسی و دیگر زبان‌ها است؛ این کتاب‌شناسی شامل چهار فصل مقالات فارسی، مقالات به زبان‌های دیگر، کتاب‌ها و رسالات خطی و پایان‌نامه‌های دانشگاهی به زبان‌های شرقی و کتاب‌ها و پایان‌نامه‌ها و رسالات به زبان‌های اروپایی است که فصل‌های مقالات به بخش‌های فرعی براساس موضوع خاص آنها (مانند نحو، صرف، اسم، ترکیب و اشتقاق، وندها، پیشوندها، پسوندها و...) تفکیک شده است (مهیار، ۱۳۸۱: ۱۳). از ۲۵۰۰ مدخل، ۲۷۷ مدخل یعنی ۱۱.۰۸ درصد از کل مدخل‌ها به موضوع ساخت‌واژه مربوطند.

چکیده پایان‌نامه‌های حوزه زبان‌شناسی به کوشش امین ناصح (۱۳۸۶) به معرفی ۲۵۳۰ پایان‌نامه تحصیلی (فارسی و انگلیسی) می‌پردازد. این فهرست حاوی

اطلاعات کتاب‌شناسی مربوط به ۱۲۵۰ رساله از ۴۰ مرکز دانشگاهی در فاصله زمانی ۱۳۳۳-۱۳۸۴ است و شامل هشت بخش زبان‌های ایرانی، ادبیات کهن (کلاسیک) فارسی، آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان، آواشناسی و واج‌شناسی زبان فارسی، معنی‌شناسی، جامعه‌شناسی زبان، روان‌شناسی زبان و کتاب‌های زبانشناختی ترجمه شده است. ۹۹ مورد از پایان‌نامه‌ها یعنی ۳۰۹۱ درصد از کل آن‌ها مربوط به موضوع ساختواژه هستند.

چنانچه اشاره شد پژوهش حاضر هم‌راستا با آثار ماندگار فوق و در جهت تخصصی کردن حوزه مطالعاتی زبانشناسی یعنی با هدف مدیریت دانش ساختواژه فارسی، به جمع‌آوری، طبقه‌بندی و مدون‌سازی آثار حوزه ساختواژه فارسی پرداخته است.

درباره چرایی انتخاب حوزه ساختواژه فارسی باید گفت که با توجه به سابقه بیش از یک قرن کار واژه‌گزینی و گرایش سره‌گرایانه اکثر دست‌اندرکاران این حوزه کاری، سامانمندسازی منابع و متون مربوط به ساختواژه فارسی، می‌تواند مدد‌رسان مطالعات و فعالیت‌های این حوزه باشد. به بیان دیگر، سامان یافتن منابع و اسناد حوزه مطالعاتی ساختواژه با توجه به علاقه‌مندی و تجربه دیرین ایرانیان به تقویت و غنی‌سازی واژگان عمومی و تخصصی زبان فارسی، راه استقلال و تخصصی شدن آن را هموار می‌کند، به طوری که امید آن برود به زودی رشته‌ای با نام ساختواژه فارسی در یکی از دانشگاه‌های سرزمینمان شکل بگیرد.

از دیگر سو، تجارب آموزش‌های زبان دوّم نشان داده است که واژه در دسترس‌ترین سطح زبان و سهل و آسان‌ترین وسیله شروع ارتباط به زبان دوم است. به بیان دیگر، داشتن دایره وسیع واژگان و آگاهی از چگونگی کاربرد آن‌ها، زبان‌آموز را در مهارت‌های زبانی توانا می‌سازد. قندهاری بر این باور است که در فرایند زبان‌آموزی، حدود ۸۰٪ واژه‌های نو از طریق آموزش فرایندهای ساخت‌واژی، قابل آموزش اند (قندهاری، ۱۳۸۳: ۱۵۴-۱۴۳). در واقع، در یادگیری زبان دوم همیشه نیاز به راهبردهای مناسب برای تسلط بر واژه‌ها وجود دارد که یکی از این راهبردها بالابردن سطح آگاهی زبان‌آموزان از ساختمان و اجزای کلمه یعنی ساختواژه است.